

МІЖНАРОДНІ УГОДИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Джерела права у їх формальному вигляді значною мірою визначають ту або іншу галузь права, безпосередньо впливають на її розвиток або гальмують відносини, що регулюються нею. Очевидячки, що поняття «галузь права» і «галузь законодавства» не співпадають. Співвідношення цих понять різне, бо кожна галузь права має свою систему формальних юридичних джерел. Окрім того, існують спеціальні правові установлення, притаманні лише окремій особливій галузі та не притаманні іншим.

Якщо виходити з того, що міжнародне приватне право (МПрП) є як комплексною галуззю права, що регулює цивільно-правові, шлюбні, трудові, цивільно-процесуальні відносини з іноземним елементом, так і комплексною галуззю законодавства, оскільки її правові установлення не являють собою чітко узгодженої сукупності джерел – системи (норми МПрП розкидані по багатьох розрізаних нормативно-правових актах), то вирішення питання про юридичні джерела у сфері МПрП повинно мати особливий підхід. Треба віддати належне авторам проекту ЦК України, які у книзі УІП «Міжнародне приватне право» визначили основні колізійні та процесуальні норми, що регулюють міжнародні приватно-правові відносини. Однак, крім норм, встановлених у проекті ЦК України, до джерел міжнародного приватного права прийнято відносити і не закріплені у законодавстві норми міжнародних звичаїв, а іноді і положення міжнародних угод. Питання про дію міжнародних угод в Україні і є основним предметом даної статті.

Правовідносини, що регулюються міжнародним приватним правом, постійно змінюючись та знаходячись у розвитку, підпорядковані помітному впливу положень міжнародних договорів, можливо навіть більше, ніж в інших галузях, оскільки МПрП має «прикордонний» характер, визначає співвідношення права різних держав і дію тієї або іншої системи права

Якщо виходити з того, що МПрП існує як окрема галузь національної системи права (оскільки має свій предмет правового регулювання і навіть свій специфічний метод, що поєднує колізійний та матеріально-правовий способи регулювання [1, с.179.]), то виникає питання про види форм зовнішнього виразу права, що притаманні цій галузі. У літературі основними джерелами МПрП прийнято виділяти: внутрішнє законодавство, міжнародні звичаї та міжнародні угоди. Оскільки дана галузь має своїм предметом правовідносини, що знаходяться «на території» тої чи іншої держави, то питання про визнання джерелами МПрП норм внутрішнього законодавства не постає. І дійсно, якщо правовідносини мають іноземний елемент, «виходять» за територію однієї держави, то вони мають місце на території іншої держави. В обох випадках буде використовуватись право відповідної держави, тобто його внутрішнє національне законодавство. Зазначимо ще

раз, що ми виходимо з того, що МПрП – галузь внутрідержавної національної системи права. Для кожної країни, в усякому випадку, наразі, притаманне своє МПрП, що можна відмітити і відносно країн СНД (хоч держави і намагаються досягти достатнього ступеня уніфікації, особливо у країнах СЕС) [2, р.7].

Говорячи про міжнародний звичай як про джерело, треба відзначити, що формально у вигляді конкретної писаної норми він не визначений, хоч і об'єктивований як обов'язкова норма поведінки. Він не має суворо окреслених меж для свого застосування, більш гнучкий, ніж міжнародний договір, а за юридичною силою правових встановлень дорівнює йому. У тому разі, якщо норми міжнародного звичаю отримують нормативно-правове (писане) закріплення у міжнародному договорі, то вони перестають бути правилами звичаю, а переходять у інший вид джерела права (в усякому разі, для держав, що домовляються). Держава часто допускає дію правових норм на своїй території шляхом мовчазного визнання, тобто не виражаючи активно противної думки. На відміну від норм міжнародних звичаїв, норми міжнародних договорів більш конкретизовані та формально зафіксовані. При розгляді питання про визнання міжнародних угод як джерел МПрП ми стикаємось з проблемою співвідношення двох систем права: права міжнародного і права національного. З аналізу юридичної спеціальної та навчальної літератури видно, що багато сучасних теорій з проблеми співвідношення двох систем права, а саме: «переваги міжнародного права над внутрішнім» [3, р.116], «загальної сфери дії міжнародного і внутрішнього права» [4, р.36], «взаємодії міжнародного і внутрідержавного права» [5, р.114], «примата міжнародного права» [6, с.37], «координації міжнародного і внутрішнього права» [7, р.10], «гармонізації двох систем» [8, р.37] у найбільш загальному вигляді можна привести до трьох класичних позицій: двом моністичним та одній дуалістичній. Суть моністичних теорій полягає у тому, що різні автори сприймають домінуючою системою права одну або іншу з вказаних систем. Прихильники концепції примату міжнародного права бачать у ньому більшу силу, ніж у національних систем та вважають, що міжнародне право визначає у загальних рисах розвиток національних систем. Ті автори, що стоять на позиції примату національної системи права, вважають, що міжнародне право виникло з національного і останнє визначає розвиток міжнародного. Дуалістична ж концепція, на наш погляд, найбільш правильно виражає сутність дійсного становища двох систем права. Існування двох тісно пов'язаних взаємовпливаючих одна на одну систем права обумовлюється тим, що кожна з вказаних систем має свій специфічний предмет. В той час як суб'єктами міжнародного права в основному є держави, міжнародні організації, то суб'єктами внутрідержавної системи права є, як правило, юридичні та фізичні особи, або держава. (Але у цьому випадку вона виступає не як владна публічна особа. Інакше такі відносини будуть мати публічно-правовий характер (влади-підпорядкування)

або міждержавний, а тому вийдуть за рамки правовідносин, що регулюються.) Система міжнародного права своїм предметом має відносини міждержавні, а для національної системи права характерний предмет, що знаходиться на території держави – це внутрідержавні відносини. Ще В.М.Корецький зазначив, що міжнародне і внутрішнє право мають свої особисті завдання, свої різні сфери застосування, і «межу між ними доволі легко окреслити, якщо виходити з принципів суверенітету і незалежності держав» [9, с.8]. Подібне стверджує і В.Г.Буткевич [10, с.21].

У зв'язку з тим, що дані системи значно різняться, вони мають і свої особисті джерела (форми) права. У даному випадку серед джерел міжнародного права нас буде цікавити міжнародний договір, а серед національних – внутрішнє законодавство. Питанню співвідношення цих двох видів джерел права приділялась увага багатьма вченими-правознавцями, але, на жаль, дана проблема через свою багатогранність до сих пір не вирішена. Виходячи з теорії та правозастосовної практики, можна стверджувати, що норми однієї системи часто обумовлюють виникнення тотожних, або пов'язаних з ними норм в іншій системі права. Саме таким чином часто і стається взаємний вплив вказаних систем. Те, як норми однієї системи відображаються в іншій і яке місце вони в ній після цього займають, і є основним питанням багатьох робіт.

У вітчизняній спеціальній літературі найбільше поширення отримала теорія трансформації, під якою розуміють «спосіб здійснення міжнародного права шляхом видання державою внутрішніх нормативних актів для забезпечення виконання (державою) свого міжнародного зобов'язання, або в інтересах використання ним своєї міжнародної правомочності» [11, с.69]. Виходячи з існування двох окремих систем права, права міжнародного і внутрідержавного, що мають свої особисті джерела правового регулювання, вважають, що дія міжнародних договорів повинна бути обумовлена проявом згоди певної держави. Оскільки міжнародний договір є втіленням узгодженої волі різних держав, а кожна окрема країна є сувереном влади на своїй території, то вона завдяки виразу своєї волі дозволяє дію правових встановлень міжнародних договорів на власній території, хоч зараз і прийнято вважати, що суверенітет держави – це поняття умовне. Держава висловлює таке в окремому акті. І дійсно, на наш погляд, джерела міжнародного права і джерела національного права знаходяться у різних сферах правовідносин, а тому мають і різну природу. Джерела міжнародного права є результатом узгодження волі держав, а джерела внутрідержавного права характеризуються тим, що встановлюються в однібічному порядку. Оскільки джерела двох систем мають різну природу, різні предмети правового регулювання, то, таким чином, вони не можуть виходити за рамки своєї сфери застосування. Кожна держава у співтоваристві інших держав захищає свої власні інтереси, використовуючи свій суверенітет. Держава є сувереном влади на своїй території і тому ніякі джерела права не можуть діяти на

її території без згоди даної держави. Це підтверджується одним з основних принципів міжнародного права. Але якщо на дію міжнародного звичаю згода може бути висловлена умовчанням, не вираженням незгоди, то для дії відповідних міжнародних угод воля держави повинна бути об'єктивована у конкретному акті.

Ми дотримуємось тієї точки зору, що міжнародний договір зобов'язує державу в цілому у особі її компетентних органів, а не конкретних юридичних та фізичних осіб національного права. Міжнародний договір укладається саме від особи держави уповноваженими на те компетентними його органами. Саме національне законодавство визначає і компетенцію таких органів і спосіб виконання зобов'язань за договором. У літературі вказується на те, що якщо держава встановлює примат міжнародного права, визначаючи як, наприклад, у Франції та Америці (див. п.2 ст.16 Конституції США; ст.55 Конституції Франції), так само і в Україні (ст.9 Конституції України), що норми міжнародних договорів, укладених даними країнами є складовою частиною національного законодавства, то в такому разі міжнародні договори стають «безпосереднім» джерелом національного права. Але насправді сама держава висловлює свою волю на такий порядок застосування норм міжнародних договорів. Дане припущення, однак, не означає, що національне право в якійсь мірі значніше за міжнародне. Ми лише хочемо підкреслити той важливий момент, що саме певна держава, використовуючи суверенітет, висловлюючи особисту волю, визначає порядок дії норм міжнародних договорів на своїй території. Крім того, правильна на наш погляд теза про те, що норми міжнародного договору, маючи природу відмінну від природи внутрідержавних норм, не можуть прямо регулювати відносини всередині держави. Шляхом трансформації вони не перероджуються, а проходить встановлення державою норм національної системи. У випадку, коли певна держава змінює своє законодавство для виконання норм міжнародних договорів, зрозуміло, що норми, які виникають, мають внутрідержавну природу. У тому випадку, якщо держава встановлює відсилочну норму, то ця норма є джерелом права національної системи, а та норма, до якої вона відсилає, на наш погляд, є її частиною (але має міжнародну природу, а не внутрідержавну), яка дозволяє ознайомитись з повним змістом правового установлення. Норма міжнародного договору в такому випадку у внутрідержавній системі не має самостійної юридичної сили. У проблемі співвідношення міжнародних угод та національного законодавства завжди спірним є питання про дію уніфікованих норм міжнародних договорів, тих міжнародних договорів, які приймаються спеціально з метою гармонізації права держав, що домовляються. Більшість авторів вважають, що дані угоди не відносяться до міжнародного права. Пояснюють вони це тим, що предметом регулювання в такому випадку є внутрідержавні правовідносини і суб'єкти таких відносин мають національний характер. Для дії зазначених договорів на території держави достатньо акта ратифікації подібної угоди. Окрім того, незаперечний

той факт, що норми таких угод та національні норми, прийняті на виконання міжнародних договорів, зберігають автономний характер у системі національного законодавства [12].

Ми щодо цього питання дотримуємося іншої точки зору. На наш погляд, міжнародні угоди, що містять уніфіковані норми, відносяться до системи міжнародного права. Такі угоди приймаються державами, хоч і з метою регулювання відносин з участю суб'єктів національного права. Ці договори, отже, є результатом узгодження воель держав. Правила норм таких договорів направлені на національні правовідносини, однак самі такі договори мають за мету гармонізацію законодавства різних держав. І в загальному вигляді їх предмет перебуває в сфері міжнародного права. У зв'язку з цим ми пропонуємо міжнародні договори, що містять уніфіковані норми, вважати джерелами суто системи міжнародного права, але виділяти при цьому два предмети їх спрямованості. Один з них – загальний – походить зі сфери міжнародного права, направлений на регулювання відносин між державами, що домовляються. Інший – спеціальний, що виходить з сутності норм правових установлень таких угод; направлений на регулювання правовідносин всередині національних систем права, серед суб'єктів внутрідержавного права.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що суто з наукової точки зору міжнародні договори не слід відносити до джерел міжнародного приватного права України, хоча у Конституції України та в законі України «Про дію міжнародних договорів на території України» і встановлено дещо інше положення. У договорах, що містять уніфіковані норми, слід виділяти два предмети їх спрямованості: загальний та спеціальний. Норми міжнародних договорів є обов'язковими для держави, а для національних суб'єктів права вони обов'язкові для виконання лише після прийняття відповідного акта ратифікації (у випадку з уніфікованими міжнародними договорами) та після внесення змін у національне законодавство (у випадку з іншими міжнародними договорами).

Список літератури:

1. Международное частное право: современные проблемы. М., 1994.
2. North P.M. Cheshire's private international law. 9-th ed. London, 1997.
3. Fenwick Ch.G. International law. N-Y. Fourth Edition. p.116.
4. Brownlie J. Principles of public international law. Second Edition. London, 1973.
5. Международное право / Под ред. проф. Игнатенко Г.В. М., 1995.
6. Евинтов В.И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. К., 1992.
7. Rousseau Ch. Droit international public. P. 8. O'Connell D.P. International law. Vol.one. London, 1965.
8. Корецкий В.М. «Общие принципы права» в международном праве. К., 1957.
9. Советское право и международный договор. К., 1977.
10. Усенко Е.Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутригосударственного права // Сов.ежегодник международного права. 1977.
11. Богуславский М.М. Международное частное право. М., 1997; Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право: курс вибраних лекцій. К., 1997.

Надійшла до редколегії 16.02.2000